

سبک زندگی نبوی به مثابه الگوی پیشگیری از آسیب در خانواده

محمد ضیاء برهانی*

مقدمه

«خانواده» بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و نخستین محیط رشد شخصیت انسان است. سلامت این نهاد تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر تکامل انسانی، ثبات اخلاقی، آرامش روانی و کارآمدی اجتماعی دارد. در دهه‌های اخیر، دگرگونی‌های فرهنگی، سبک‌های نوظهور زندگی، فشارهای اقتصادی و تغییر در نظام روابط عاطفی، زمینه بروز انواع آسیب‌های خانوادگی را فراهم آورده است؛ آسیب‌هایی مانند شکیبایی نداشتن، زیاده‌خواهی، کاهش صمیمیت، ضعف در تنظیم هیجان، اختلاف‌های حل‌نشده، فرسودگی روانی، بی‌ثباتی تصمیم‌گیری و گاهی فروپاشی روابط. سیره نبوی کامل‌ترین الگوی زیست اخلاقی و اجتماعی در سنت اسلامی است که تصویری منسجم از سبک زندگی ارائه می‌دهد؛ این سبک زندگی ارتباط مستقیمی با سه ساحت اصلی انسان - باورها و عقاید، حساسات و عواطف و خواست‌ها و اراده - دارد. آموزه‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نه تنها مجموعه‌ای از رفتارهای اخلاقی است، بلکه نظامی اعتقادی و تربیتی برای تصحیح نگاه، تلطیف هیجان و استحکام اراده فراهم می‌آورد. این ویژگی سبب تبدیل سبک زندگی نبوی به یکی از کارآمدترین الگوهای پیشگیرانه در حوزه روابط خانوادگی شده است. پژوهش حاضر درصدد است با تکیه بر ساحت‌های باطنی انسان، مؤلفه‌های سبک زندگی نبوی را بازخوانی کند و نقش آنها را در پیشگیری از آسیب‌های خانوادگی توضیح دهد.

* دانش‌آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم.

ساحت‌های اصلی انسان در سیره نبوی

الف) ساحت ادراکی (بینشی)

خوش‌تر از فکر می و جام چه خواهد بودن؟ تا ببینم که سرانجام چه خواهد بودن^۱

ساحت ادراکی شامل باورها، تفسیر واقعیت، فهم روابط، تحلیل رفتار دیگران و معنابخشی به تجربه‌هاست. این ساحت زیربنای شکل‌گیری روابط خانوادگی و سرچشمه بسیاری از آسیب‌های رفتاری به شمار می‌آید؛ به گونه‌ای که اصلاح رفتار بدون اصلاح این لایه ذهنی امکان‌پذیر نیست.

آسیب‌های این عرصه عبارت‌اند از: دنیاطلبی، ظاهرگرایی، خودمداری، سوءظن، قضاوت‌های شتاب‌زده و انتظارات غیرواقع‌بینانه.^۲ منطق دینی با اصلاح باورهای انسان و ارائه نگاهی واقع‌بینانه و لطیف به جایگاه زن، نگاه قدسی به خانواده و تعریف معیار صحیحی از خوب و بد از بروز این آسیب‌ها در کانون خانواده پیشگیری می‌کند.

۱. نگاه متعالی به زن و روابط زناشویی

نوع نگرش انسان به ازدواج، زندگی خانوادگی و روابط زناشویی، تأثیر عمیقی بر رفتار و مناسبات زن و مرد در درون خانواده و اجتماع دارد. هرچه این نگاه مثبت‌تر و متعالی‌تر باشد، رفتارها و ارتباطات، شایسته‌تر و متعادل‌تر خواهد بود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درصدد اصلاح نگاه پیروان خود به زندگی خانوادگی، زن و روابط زناشویی بود؛ زیرا تا درک و دریافت آدمی از این امور اصلاح نشود، رفتار او نیز اصلاح نخواهد گردید. رسول خدا صلی الله علیه و آله در آموزه‌های لطیف خویش به تبیین نگاهی صحیح به زن، خانواده و ازدواج می‌پردازد؛ همان‌گونه که حدیث مشهور نبوی گویای این نگاه ملکوتی است: «حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا النِّسَاءُ وَالطَّيِّبُ وَقُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»^۳ از دنیا، زنان و بوی خوش محبوب من گردیده و نور چشم من در نماز است.

این نگاه لطیف و معنوی به زن و همسر، در سیره عملی پیامبر صلی الله علیه و آله به رفتارهایی سراسر احترام

۱. حافظ، غزلیات، غزل شماره ۳۹۱.

۲. مصطفی دلشاد تهرانی، خلاصه سیره نبوی (منطق عملی)، ج ۴، ص ۲۳۱.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، الخصال، ج ۱، ص ۱۶۵.

و مهر تبدیل شد و هرگز خشونت، تندی یا بدخلقی از ایشان مشاهده نکردید.

۲. معیار صحیح برای تشکیل خانواده

در آموزه‌های نبوی از تشکیل خانواده با انگیزه‌های دنیا مدارانه، ظاهرگرایانه، مالپرستانه و شهرت‌طلبانه پرهیز داده شده است؛ زیرا بنیان‌گذاری این نهاد انسان‌ساز بر چنین ملاک‌هایی، همچون ساختن خانه بر آب است. رسول خدا ﷺ فرمود: «مَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً لَا يَتَزَوَّجُهَا إِلَّا لِحَمَالِهَا لَمْ يَرْفَعْهَا مَا يُحِبُّ، وَمَنْ تَزَوَّجَهَا لِمَالِهَا وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ، فَعَلَيْكُمْ بِذَاتِ الدِّينِ»^۱ هرکه با زنی فقط برای زیبایی او ازدواج کند، آنچه را که دوست دارد در او نمی‌یابد؛ و هرکه با زنی فقط برای دارایی او ازدواج کند، خدا او را به همان وامی دارد. پس بر شما باد که به دینداری توجه کنید».

همچنین فرمود: «إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَزَوِّجُوهُ»^۲ هرگاه کسی نزد شما آمد که دینداری و اخلاق‌مندی‌اش را می‌پسندید، به او همسر دهید».

دینداری و اخلاق‌مندی، زمینه‌ساز تداوم و استواری زندگی مشترک است و فرد دارای این ویژگی‌ها، حقوق همسر را رعایت می‌کند، با تدبیر زندگی را اداره می‌نماید و از هرگونه تعدی به حریم خانواده پرهیز می‌کند.

۳. نگاه قدسی به خانواده

امروزه که مشغولیت‌های کاذب و فضای مجازی به طرد عاطفی و فردگرایی دامن می‌زند، سیره نبوی انسان را به گذراندن وقت با خانواده می‌خواند و آن را نوعی عبادت برمی‌شمرد: «جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ إِلَهِي تَعَالَى مِنْ اعْتِكَافٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا»^۳ نشستن مرد در کنار همسرش، نزد خدای متعال از اعتکاف در این مسجد من محبوب‌تر است».

در روایتی از امام علی عليه السلام آمده است که پیامبر ﷺ به عثمان بن مظعون فرمود: «لَا تَفْعَلْ يَا عُثْمَانُ فَإِنَّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ إِذَا اتَّخَذَ بَيْدَ زَوْجَتِهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَمَا عَنْهُ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ فَإِنْ قَبَّلَهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِائَةَ حَسَنَةٍ وَمَا عَنْهُ مِائَةَ سَيِّئَةٍ»^۴ چنین مکن ای عثمان، که بی‌گمان بنده

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۵۰.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۴۷.

۳. مسعود بن عیسی ورام، تنبیه الخواهر، ج ۲، ص ۱۲۲.

۴. نعمان بن محمد ابن حیون، دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۱۹۰.

مؤمن چون دست همسرش را [از سر محبت] در دست گیرد، خداوند ده نیکی برایش بنویسد و ده بدی را از حساب او پاک سازد؛ و چون همسرش [از سر محبت] ببوسد، خداوند صد نیکی برایش بنویسد و صد بدی را از حساب او پاک نماید».

همچنین نگاه محبت‌آمیز زوجین به یکدیگر، موجب نظر رحمت الهی می‌گردد: «إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا نَظَرَ إِلَى امْرَأَتِهِ وَنَظَرَتْ إِلَيْهِ نَظَرَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمَا نَظَرَ الرَّحْمَةِ: ^۱ وقتی مرد بزن خود [با محبت] می‌نگرد و زنش بدو [با مهر] نگیرد، خداوند به دیده رحمت بر آنها می‌نگرد».

حتی امور روزمره مانند خوردوخوراک در خانواده، با نگاهی توحیدی و عبادی همراه است: «الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ بِشَهْوَةِ أَهْلِهِ، وَ الْمُتَّقِيُّ يَأْكُلُ أَهْلُهُ بِشَهْوَتِهِ: ^۲ مؤمن به میل خانواده‌اش غذا می‌خورد و متناق، خانواده‌اش به میل او غذا می‌خورند».

۴. معیار درست برای خوبی و بدی

درحالی‌که منطق مادی، خوبی زن را در زیبایی ظاهری و خوبی مرد را در ثروت و قدرت می‌داند، منطق دینی نیکی زن و مرد را در جایگاه هسته اولیه خانواده، در اخلاق نیک می‌جوید. رسول خدا ﷺ فرمود: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي: ^۳ بهترین شما بهترینتان در برابر خانواده‌تان هستید و من بهترین شما در برابر خانواده‌ام هستم». همچنین فرمود: «عَلَيْكُمْ بِحُسْنِ الْخُلُقِ فَإِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ فِي الْجَنَّةِ لَا مَحَالَةَ، وَإِيَّاكُمْ وَسُوءَ الْخُلُقِ فَإِنَّ سُوءَ الْخُلُقِ فِي النَّارِ لَا مَحَالَةَ». ^۴

امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «أَحْسَنُ شَيْءٍ الْخُلُقُ: ^۵ بهترین چیز، خوی نیکوست». همچنین: «أَقْبَحُ شَيْءٍ الْخُرْقُ: ^۶ بدترین چیز، خشونت و درشتی است».

۱. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۲۷۸.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۱۲.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۱۶.

۴. محمد بن علی ابن بابویه، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۳۱.

۵. محمد بن حسین آقا جمال خوانساری، شرح غرر الحکم، ج ۲، ص ۳۷۱.

۶. همان.

(ب) ساحت گرایشی (عاطفی)

قلب بر اساس انسان‌شناسی اسلامی، جایگاه گرایش‌های انسانی چون محبت، خشم، همدلی، ترس، آرامش، غیرت و رحمت است. این گرایش‌ها چونان محرک‌های عاطفی رفتار عمل می‌کنند. فهم هرگونه آسیبی در خانواده بدون توجه به تنظیم هیجان و تعادل عاطفی، ناقص خواهد بود. سیره نبوی با تقویت پیوندهای درونی که مایه دوام خانواده است، موجب کاستن از آسیب‌های عاطفی مانند سردی، بی‌توجهی و تحقیر می‌گردد و با پرورش گرایش‌هایی چون محبت، شفقت و همدلی، عرصه بروز خشم، بی‌تفاوتی و ستیز را محدود می‌کند.

چشم رغبت که به دیدار کسی کردی باز باز بر هم منه ار تیر و سنان می‌آید
عاشق آن است که بی‌خویشتن از ذوق سماع پیش شمشیر بلا رقص کنان می‌آید^۱

۱. محبت فعال (نمودادن محبت، نه فقط داشتن آن)

نزد خداوند روابط آکنده از محبت میان زن و مرد، مطلوب و گنجینه‌ای گران‌قدر تلقی می‌شود؛ گنجینه‌ای که وجودش بسی ارزشمند است و بهره‌برداری شایسته از آن در سامان‌دهی روابط خانوادگی، کارآمدترین ابزار به شمار می‌رود. روابط عاشقانه در حریم خانواده، ضامن سلامت و امنیت آن است؛ از این رو بزرگان دین بر حاکمیت چنین روابطی تأکید کرده‌اند. رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «خَيْرُ نِسَائِكُمْ ... أَلَطْفُهُنَّ بِأَزْوَاجِهِنَّ وَأَرْحَمُهُنَّ بِأَوْلَادِهِنَّ»^۲ بهترین زنان شما ... با محبت‌ترین آنان در برابر شوهرانشان و مهربان‌ترین مادران در برابر فرزندان‌شان هستند.

همچنین از امام صادق علیه السلام روایت شده است: «لَا غِنَى بِالزَّوْجَةِ فِيمَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ زَوْجِهَا الْمُوَافِقِ لَهَا عَنْ ثَلَاثِ خِصَالٍ ... إِظْهَارُ الْعُشْقِ لَهُ بِالْخِلَابَةِ»^۳ زن در روابط میان خود و شوهر همدلش از سه خصلت بی‌نیاز نیست؛ اظهار عشق به شوهر با دلربایی است.

از برجسته‌ترین جلوه‌های محبت در زندگی، نمودهای زبانی و گفتاری است. بیان عشق و دوستی، ابراز محبت زبانی صادقانه، تحسین یکدیگر، اشاره به زیبایی‌ها و توانمندی‌ها، گفتگو و مشورت و خطاب قراردادن همسر با واژگان زیبا و محبت‌آمیز، نمونه‌هایی از ابراز محبت کلامی

۱. سعدی، دیوان اشعار، غزلیات، غزل شماره ۲۸۹.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۲۶.

۳. حسن بن علی ابن شعبه، تحف العقول، ص ۳۲۳.

است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر جاری کردن این محبت‌ها بر زبان تأکید داشت و فرمود: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أُحِبُّكَ لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا»^۱ سخن مرد به همسر خود که من دوستت دارم، هرگز از قلب زن بیرون نمی‌رود».

رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با همسران و فرزندان، همواره همراه با اظهار محبت آشکار، توجه عاطفی و نشان دادن ارزشمندی آنان بود. محبت فعال، ستون اصلی پیشگیری از گسست عاطفی و سردی روابط در کانون خانواده است.

۲. رحمت و عفو در رویارویی با خطاها

گذشت و چشم‌پوشی پیامبر صلی الله علیه و آله در مسائل جزئی خانوادگی، از انباشت هیجان‌های منفی و شکل‌گیری چرخه‌های تلافی‌جویانه جلوگیری می‌کرد. رحمت ایشان فضایی امن می‌آفرید که هر کدام از اعضای خانواده در آن احساس امنیت، احترام و آرامش می‌کردند. این احساس امنیت، بنیاد کاهش اضطراب، کاستن از رفتارهای پرخاشگرانه و افزایش رضایت خانوادگی است.

هنگامی که از عایشه درباره خلق پیامبر صلی الله علیه و آله در خانواده پرسیدند، گفت: «كَانَ أَحْسَنَ النَّاسِ خُلُقًا، لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلَا مُتَفَحِّشًا، وَلَا صَحَابًا فِي الْأَسْوَاقِ، وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، وَلَكِنْ يَغْفُو وَيُصْفَحُ»^۲ [رسول خدا صلی الله علیه و آله] خوش اخلاق‌ترین مردمان بود، نه دشنام می‌داد و نه بدزبانی می‌کرد و نه در کوچه و بازار هیاهو به راه می‌انداخت و نه بدی را به بدی جبران می‌کرد، بلکه می‌بخشید و گذشت می‌کرد».

۳. مدارا و نرم‌خویی در روابط خانوادگی

در منطق قرآن کریم هیچ عاملی همانند خشونت، روابط انسانی و اجتماعی را تباه نمی‌کند و مردم را به پراکندگی نمی‌کشاند. خداوند خطاب به پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»^۳ به موجب لطف و رحمت الهی، بر ایشان نرم‌دل شدی که اگر تندخوی سخت‌دل بودی، از پیرامونت پراکنده می‌شدند».

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۶۹، ح ۵۹.

۲. احمد بن علی خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، ج ۶، ص ۱۵۶.

۳. آل عمران: ۱۵۹.

مدارا، نرم‌خویی و لطافت پیامبر صلی الله علیه و آله در زندگی خانوادگی به تمامی آشکار بود. عایشه در وصف اخلاق خانوادگی ایشان گفت: «كَانَ الْتَيْنِ النَّاسِ وَأَكْرَمَ النَّاسِ، وَكَانَ رَجُلًا مِنْ رِجَالِكُمْ، إِلَّا أَنَّهُ كَانَ ضَحَّاكًا بَسَامًا»^۱ رسول خدا صلی الله علیه و آله ملایم‌ترین و گرمی‌ترین مردمان بود. او هم مردی چون مردان شما بود؛ با این تفاوت که همواره لبخند بر لب داشت.

همچنین در توصیف سیره ایشان آمده است: «كَانَ مِنْ تَلَطُّفِهِ بِهِمْ أَنَّهُ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهِمْ بِاللَّيْلِ سَلَّمَ تَسْلِيمًا لَا يُوقِظُ النَّائِمَ وَيَسْمَعُ الْيَقْظَانَ»^۲ مهربانی و نرم‌خویی پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر خانواده‌اش چنان بود که وقتی هنگام شب بر آنان وارد می‌شد، سلام می‌کرد و احترام می‌نمود و خفته را بیدار نمی‌کرد و با بیدار به سخن گفتن می‌نشست.

۴. پرهیز از خشونت کلامی و جایگزینی گفتار لطیف

کلام اثری معجزه‌آسا دارد و اگر نادرست و خالی از آرامش به کار رود، ویران‌کننده خواهد بود. در روایتی از حضرت علی علیه السلام نقل شده است: «سُئِلَ أَيُّ شَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ أَحْسَنُ؟ فَقَالَ: الْكَلَامُ. فَقِيلَ: أَيُّ شَيْءٍ أَقْبَحُ؟ قَالَ: الْكَلَامُ. ثُمَّ قَالَ: بِالْكَلَامِ ابْيَضَّتِ الْوُجُوهُ وَبِالْكَلَامِ اسْوَدَّتِ الْوُجُوهُ»^۳ از امیرمؤمنان علی علیه السلام پرسیدند: از آنچه خداوند آفریده، کدامین بهتر است؟ فرمود: سخن. پرسیدند: از آنچه خداوند آفریده، کدامین زشت‌تر است؟ فرمود: سخن. سپس فرمود: به سخن است که روی‌ها سپید و هم به سخن است که روی‌ها سیاه گردد.

سیره نبوی افزون بر اینکه به‌شدت از بدزبانی و گفتار خشن نهی می‌کند، بدزبانان و فحاشان را بدترین افراد معرفی کرده است: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشَرِّ رِجَالِكُمْ؟ قُلْنَا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ مِنْ شَرِّ رِجَالِكُمُ الْبَهَّاتِ الْجَبْرِيَّةَ الْفَحَّاشَ»^۴ آیا شما را از بدترین مردان‌تان آگاه سازم؟ گفتیم: بله یا رسول خدا. فرمود: بدترین مردان شما کسی است که تهمت‌زن، بداخلاق و بدزبان و دشنام‌گوی است. هنگامی که از حق زنان بر شوهران پرسیده شد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «أَخْبِرْنِي أَخِي جَبْرِئِيلُ ... حَتَّى ظَنَنْتُ أَنْ لَا يَحِلَّ لِرَوْجِهَا أَنْ يَقُولَ لَهَا: أَفَّ ... فَأَشْفِقُوا عَلَيْهِنَّ وَطَيَّبُوا قُلُوبَهُنَّ ...»^۵ برادرم

۱. مصطفی دلشاد تهرانی، سیره نبوی، ج ۴، ص ۱۱۲.

۲. همان، ص ۱۱۳.

۳. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۱۶.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۹۲.

۵. حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۲.

جبرئیل مرا خبر داد ... چنان که گمان کردم مرد حق ندارد به همسرش حتی اُف بگوید... ؛ پس با آنان مهربانی نمایند و دلهای شان را خوش گردانید تا همراهتان بمانند ...».

ایشان به گفتگوی محبت‌آمیز که اصلی‌ترین بستر آن خانواده است، سفارش می‌کرد و در پاسخ پرسشی درباره برترین کارها فرمود: «إِطَابَةُ الْكَلَامِ: نیکو سخن گفتن».

ج) ساحت ارادی (خواستی- رفتاری)

سعدیا گرچه سخندان و مصالح‌گویی به عمل کار برآید به سخندانی نیست^۲

ساحت ارادی جایگاه تصمیم‌گیری، کنترل رفتار، صبر، عفو، پایداری و مسئولیت‌پذیری است. ضعف اراده یا واکنش‌های هیجانی مهارنشده منجر به شکل‌گرفتن رفتارهای آسیب‌آفرین در کانون خانواده می‌شود. تربیت نبوی، انسان را موجودی «ارادی» می‌شناسد که باید با تمرین و ممارست، قدرت انتخاب و مهار رفتار خویش را افزایش دهد. سیره پیامبر ﷺ در مواجهه با تنش‌ها، بر کنترل ارادی خشم و گزینش رفتارهای جایگزین مبتنی بود. این الگوسازی به‌ویژه در خانواده، به شکل پیشگیرانه‌ای موجب کاهش خشونت کلامی می‌شود.

۱. صبر و شکیبایی

در زندگی خانوادگی گاه مسائلی رخ می‌دهد که در صورت بی‌تابی و نابدباری به معضلی بزرگ بدل می‌شود و همه اعضا از آن آسیب می‌بینند؛ اما اگر شکیبایی و بردباری شود، همگان از آسیب‌های بزرگ مصون می‌مانند. خداوند متعال درباره ناملایمات احتمالی میان زن و شوهر می‌فرماید: «وَعَايِشُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا»^۳ و با زنااتنان به نیکی رفتار کنید و اگر از آنان خوشستان نیامد، پس چه‌بسا چیزی را خوش نمی‌دارید و خدا در آن مصلحت فراوان قرار می‌دهد».

در آموزه‌های نبوی، تأکیدی شگفت بر شکیبایی و بردباری در زندگی خانوادگی شده است؛ چنان‌که از امام صادق ع روایت شده است که پیامبر اکرم ص فرمود: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةً لَا

۱. احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۳۸۷.

۲. سعدی، مواظظ، قصاید، شماره ۷.

۳. نساء: ۱۹.

يَتَّالِهَا إِلَّا إِمَامٌ عَادِلٌ أَوْ ذُو رَحِمٍ وَصُولٍ أَوْ ذُو عِيَالٍ صَبُورٍ^۱ در بهشت درجه‌ای است که به آن دست نمی‌یابد مگر پیشوای دادگر یا خویشاوندی که زیاد صلۀ رحم به جا آورد یا عیالوار شکیبا»، شکیبایی مورد تأکید در منطق نبوی، همه عرصه‌های زندگی خانوادگی را دربر می‌گیرد؛ از جمله شکیبایی بر ناخوشایندی‌های ناشی از خُلق و خوی همسر و بردباری در برابر کج خلقی‌ها و بداخلاقی‌ها. پیامبر ﷺ فرمود: «مَنْ صَبَرَ عَلَى سُوءِ خُلُقِ امْرَأَتِهِ أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ مَا أَعْطَى أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى بَلَائِهِ، وَمَنْ صَبَرَ عَلَى سُوءِ خُلُقِ زَوْجِهَا أَعْطَاهَا اللَّهُ مِثْلَ ثَوَابِ أَيُّوبَ بْنِ مَرْجٍ^۲ هر مردی که در برابر بداخلاقی همسرش شکیبایی ورزد، خداوند همان ثوابی را به وی دهد که به ایوب علی‌ه السلام در قبال گرفتاری‌اش عطا کرد؛ و هر زنی که در برابر بداخلاقی شوهرش شکیبایی ورزد، خداوند همانند ثواب آسیه بنت مزاحم (همسر فرعون) را به او عطا کند».

۲. مهار خشم

روایات اسلامی انسان مؤمن را از خشم برحذر می‌دارد و خشم را نابودکننده ایمان می‌داند. در خانواده نیز خشم و عصبانیت از زشت‌ترین و نکوهیده‌ترین رفتارهاست؛ پدیده‌ای که زندگی را تیره و روابط را غم‌بار می‌سازد و دوستی را به دشمنی و نزدیکی را به دوری بدل می‌کند. رسول خدا ﷺ در این باره فرمود: «إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، أَلَّا تَرَوْنَ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنَيْهِ وَانْتِفَاحِ أُودَاجِهِ؟ فَمَنْ وَجَدَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَلْيَلْصُقْ خَدَّهُ بِالْأَرْضِ^۳ به درستی که خشم و عصبانیت اخگری است در قلب فرزند آدم. مگر نمی‌بینید که چشمانش سرخ می‌شود و رگ‌های گردنش باد می‌کند. هر کسی احساس کرد که به خشم آمده است، باید صورتش را به زمین بگذارد».

۳. مسئولیت‌پذیری و همکاری

زندگی خانوادگی کانون همکاری، تعاون و همراهی است و نمونه‌ای بارز از این دستور قرآنی است: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى^۴؛ و یکدیگر را بر انجام کارهای خیر و پرهیزکاری یاری نمایید». پیشبرد اهداف خانواده جز در پرتو همکاری همه‌جانبه محقق نمی‌شود؛ از این رو متون

۱. محمد بن علی ابن بابویه، الخصال، ج ۱، ص ۹۳.

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۱۳-۲۱۴.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷، ص ۲۷۲-۲۷۳.

۴. مائده: ۲.

دینی با تمجیدهایی شگفت‌انگیز، بر همکاری در خانواده پای می‌فشارند. امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود: روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله بر ما وارد شد، درحالی که فاطمه علیها السلام کنار دیگ غذا نشسته بود و من عدس پاک می‌کردم. فرمود: «ای ابالحسن، ... از من بشنو ... هیچ مردی به همسرش در خانه کمک نمی‌کند، مگر آنکه به ازای هر موی بر بدنش، [پاداش] عبادت یک سال را دارد که روزهایش را روزه و شب‌هایش را به نماز بگذرانند ... ای علی، هرکه خدمت به خانواده را خوار شمارد، بی حساب وارد بهشت شود. ای علی، خدمت به خانواده، کفاره گناهان کبیره است ... ای علی، جز صدیق یا شهید یا کسی که خدا خیر دنیا و آخرت را برایش خواهد، کسی به خانواده‌اش خدمت نمی‌کند».^۱

همچنین از منظر پیامبر صلی الله علیه و آله، زنی که به شوهرش در اداره خانه یاری می‌رساند، مورد توجه و عنایت الهی قرار می‌گیرد: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ رَفَعَتْ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا شَيْئًا مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى مَوْضِعٍ تُرِيدُ بِهِ صَلَاحًا، نَظَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهَا، وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا لَمْ يُعَذِّبْهُ»^۲ هر زنی که در خانه همسر خود به قصد مرتب کردن آن چیزی را جابجا کند، خداوند به او نظر [رحمت] افکند و هرکه خداوند به او نظر رحمت کند، عذابش نکند».

۴. راست‌گویی و امانت‌داری

اگر در زندگی خانوادگی بنا بر صداقت و راستی و امانت‌داری باشد، زوجین به‌خوبی می‌توانند به همدیگر اعتماد کنند و این مسئله سبب امنیت روانی و خاطر جمع‌ی است. نبی گرامی اسلام صلی الله علیه و آله راست‌گویی را ملاک اساسی در زندگی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «لَا تَنْظُرُوا إِلَى كَثْرَةِ صَلَاتِهِمْ وَ صَوْمِهِمْ وَ كَثْرَةِ الْحَجِّ وَ الْمَعْرُوفِ وَ طَنَطَنَتِهِمْ بِاللَّيْلِ انْظُرُوا إِلَى صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ»^۳ به زیادی نماز و روزه و حج و احسان و ورد و ذکر شبانه مردم منگرید، بلکه به راست‌گویی و امانت‌داری آنان توجیه کنید».

کتاب‌نامه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الامالی، چ ۶، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.

۱. محمد بن محمد شعیری، جامع الاخبار، ص ۱۰۲-۱۰۳.

۲. محمد بن علی ابن بابویه، الامالی، ص ۴۱۱.

۳. همان، ص ۳۰۳.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، چ ۱، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا علیه السلام، چ ۱، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، چ ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۵. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسن، شرح غرر الحکم، چ ۴، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
۶. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، چ ۲، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ق.
۷. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، چ ۴، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چ ۱، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی، خلاصه سیره نبوی (منطق عملی)، چ ۱، تهران: دریا، ۱۳۸۸ ش.
۱۰. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی (منطق عملی)، چ ۲، تهران: دریا، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، چ ۱، نجف: مطبعه حیدریه، [بی تا].
۱۲. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، چ ۴، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چ ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه، [بی تا].
۱۴. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، چ ۲، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۵. ورام، ابن ابی فراس، تنبيه الخواهر، چ ۱، قم: مکتبه فقیه، ۱۴۱۰ ق.